

Στα ίχνη του λειτουργικού δράματος

της Άρτεμις Αποστολοπούλου

Αρχή του θεάτρου στην ιστορία του Δυτικού Πολιτισμού, θεωρείται ο 5ος π.Χ. αιώνας στην Ελλάδα. (Στην αρχαία Αίγυπτο υπήρχε το έργο «Τα πάθη της Αβύδου» την 3η χιλιετηρίδα π.Χ. που μιλούσε για το θάνατο του Όσιρη και τον διαμελισμό του, αλλά επρόκειτο μάλλον για μια απλή τελετουργία).

Δρώμενα, δηλαδή χοροί και τραγούδια προς τιμήν κάποιου Θεού που τα ερμήνευαν ιερείς και πιστοί μπορεί να υπήρχαν πολλά χρόνια πριν τον 5ο αιώνα. Τότε όμως για πρώτη φορά τα έργα ερμηνεύτηκαν από ηθοποιούς και όχι πια από ιερείς, σε ειδικά διαμορφωμένους χώρους και όχι σε ναούς.

Το αρχαίο δράμα γεννήθηκε μέσα από τον διθύραμβο (τραγουδι χορικό προς τιμήν του Διονύσου, αφηγούμενο κάποιο θρύλο του). Η ύπαρξη κορυφαίου στον αρχαίο λατρευτικό ύμνο, έδωσε τη δυνατότητα να μεταμορφωθεί η αφήγηση σε παράσταση. Το σπουδαίο βήμα που η παράδοση αποδίδει στο Θέσπη, είναι ότι αποσπά τον εαυτό του από τον χορό, παίρνει τη μορφή του Θεού για τον οποίο αυτοί μιλούν και ανοίγει διάλογο μαζί τους. Έτσι γεννιέται ο πρώτος υποκριτής. Ενώ οι θεατές αρχίζουν να αποτελούν αυτό που ονομάζουμε κοινό και όχι μια θρησκευτική σύναξη.

Με το δράμα του Αισχύλου «Ικέτισες» που παίχτηκε γύρω από το 490 π.Χ. ξεκινά το θέατρο για μας. Έτσι από τη θρησκευτική ιεροτελεστία δημιουργείται το θέατρο. Ο Αισχύλος πρόσθεσε τον 2ο υποκριτή, ο Σοφοκλής τον 3ο κι ο Ευριπίδης επιτάχυνε τη διαδικασία περιορισμού του ρόλου του χορού. Ο Αριστοφάνης είναι ο μοναδικός κωμικός δραματουργός που έργα του σώζονται ακέραια. Αργότερα, στη Νέα Κωμωδία ρομαντική κωμωδία ηθών, με βασικό εκπρόσωπό της τον Μένανδρο χάνονται όλα τα ίχνη της θρησκευτικής καταγωγής της. Αυτή την κωμωδία μετέφεραν οι Ρωμαίοι στην Ιταλία, από όπου προήλθε με σημαντικές αλλαγές η Ρωμαϊκή κωμωδία (Πλαύτος, Τερέντιος).

Όπως όμως ο διθύραμβος έγινε δράμα με την προσθήκη των υποκριτών, έτσι και το μεσαιωνικό λειτουργικό δράμα θα γεννηθεί μέσα από τη Χριστιανική λειτουργία με το διάλογο των ιερέων που έπαιζαν ρόλους.

Τον 10ο αιώνα η καλόγρια Χροσβίτα ή Ροσβίτα, από το Γκαντερσχάιμ της Σαξονίας, με υπόδειγμα τον Τερέντιο δραματοποιεί βίους αγίων παίρνοντας τις υποθέσεις από τα συναξάρια. Δεν γνωρίζουμε όμως αν υπολόγιζε στην σκηνική τους παρουσίαση. Τον ίδιο αιώνα έχουμε το έργο «Δουλκίτιος» για το μαρτύριο που περνούν τρεις χριστιανές. Τέτοια έργα δεν μπορούν να μας φωτίσουν για το Λειτουργικό Δράμα. Ίσως να συντέλεσαν στην ανάπτυξη του, αλλά αυτό ξεπήδησε από τη Χριστιανική λειτουργία.

Στις πρώτες χριστιανικές γιορτές υπήρχαν οι «τρόποι» (τραγουδιστικά κομμάτια). Ιδιαίτερα ο «τρόπος του Πάσχα», ήταν ένα μικρό τετράστιχο δράμα μέσα στη λειτουργία. Ένας ιερέας, που συμβόλιζε τον άγγελο, στεκόταν πάνω στον άδειο τάφο και ρωτούσε «Ποιον ζητάτε;» τρεις άλλους ιερείς που πήγαιναν εκεί συμβολίζοντας τις τρεις Μαρίες. Η απάντησή τους ήταν: «Τον Ιησού, τον Ναζωραίο, τον εσταυρωμένο». Τότε ο πρώτος ιερέας τις πληροφορούσε ότι αναστήθηκε και όλοι οι ιερείς οδηγούσαν τους πιστούς σε χαρμόσυνο πασχαλινό ύμνο. Ο διάλογος μικρός, αλλά ο τόπος που είναι ο τάφος και τα λόγια που δείχνουν τους ρόλους που ερμήνευαν οι ιερείς, αποτελούν απαρχή δραματικού έργου.

Σ' αυτό το μικρό έργο αρχίζουν να προστίθενται κι άλλα επεισόδια όπως με τη Μαρία Μαγδαληνή που της παρουσιάζεται ο Χριστός ή οι απόστολοι Πέτρος και Ιωάννης. Στην αρχή ο μόνος τόπος ήταν η Αγία Τράπεζα ή ένα ειδικό κτίσμα που συμβόλιζε τον τάφο. Αργότερα έχουμε ένα περιβόλι ή μια παράγκα. Μεγάλο μέρος της Εκκλησίας, αρχίζει να χρησιμοποιείται σαν σκηνικό. Μικρά κτίσματα που έδειχναν τους τόπους καθώς και το ανακάτεμα εκκλησιάζματος με ιερείσηθοποιούς στάθηκαν οι βάσεις για την ανάπτυξη της μεσαιωνικής σκηνής.

Την ιστορία του Πάσχα ακολούθησε η ιστορία των Χριστουγέννων. Ο Ηρώδης και οι τρεις μάγοι εμφανίζονται, όπως και απλά θεατρικά μηχανήματα (π.χ. ένα αστέρι). Εξελισσεται το Λειτουργικό Δράμα και η σκηνοθετική προσέγγιση εξελίσσεται κι αυτή. Το μικρό δράμα αποκτά πολλές σκηνές με προσθήκη προγενέστερων ή μεταγενέστερων σκηνών από τη βίβλο όπως η δίκη του Χριστού, η σταύρωση ή ιστορίες όπως «Σαμψών & Δαλιδά», «Ο Ιωνάς & το κήτος», «Η κιβωτός του Νώε», κ.α. Αφού χρησιμοποιήσαν όλες τις ιστορίες από τη βίβλο, ασχολήθηκαν με βίους αγίων και μαρτύρων.

Πιθανή αιτία που το Λειτουργικό Δράμα εισέβαλε στις λειτουργίες είναι η πιο ζωντανή παρουσίαση στους πιστούς της χριστιανικής ιστορίας. Λειτουργικά έργα υπήρξαν σε όλη την Ευρώπη. Στην Αγγλία τα mystery plays, στη Γαλλία τα mystères, στην Ιταλία τα sacre rappresentazioni, στην Ισπανία τα autos sacramentales, κ.ά. Οι σκηνές γραφόταν στα Λατινικά την παγκόσμια γλώσσα του Χριστιανισμού και κατάφεραν έτσι να κατηχήσουν θρησκευτικά ένα μεγάλο ποσοστό αναλφάβητων.

Όπως ανάφερα, τα πρώτα Λειτουργικά έργα παίζονταν μέσα στην εκκλησία από ιερείς, με την προσθήκη όμως των επεισοδίων άρχισαν να παίζουν και μη εκκλησιαστικά πρόσωπα, αλλά μόνο άντρες. Ο βωμός με το Σταυρό ήταν στη μέση, δεξιά ήταν ο παράδεισος και αριστερά η κόλαση. Όλος ο χώρος της Εκκλησίας ήταν ένα πολλαπλό σκηνικό. Δεν γνωρίζουμε πότε άρχισαν να παίζονται έξω από τις εκκλησίες. Οι λόγοι όμως ίσως να ήταν πως οι θεατές ήταν πολλοί ή και γιατί το Λειτουργικό Δράμα είχε χάσει την πρωταρχική απλότητά του.

Τον 12ο αι. το Αγγλονορμανδικό έργο «Αδάμ», στην καθομιλουμένη γλώσσα, παίχτηκε έξω από την εκκλησία με φόντο τις πύλες της. Σιγάσιγά τα δράματα αρχίζουν να γράφονται στην μητρική γλώσσα κάθε λαού και δεν ανήκουν αποκλειστικά στην εκκλησία. Ανάγκη είναι πια η διασκέδαση των ανθρώπων μ' αυτό το είδος. Έτσι γεννήθηκαν συλλογές από χωριστά μικρά δράματα οι Μυστηριακοί Κύκλοι. Οι ηθοποιοί που έπαιζαν σ' αυτά ήταν αστοί ή τεχνίτες και τα έξοδα των παραστάσεων αναλάμβαναν επαγγελματικές συντεχνίες. Υπήρχαν και ερασιτεχνικοί όμιλοι οι «συναδελφότητες», όχι όμως δραματικοί αγώνες όπως στο αρχαίο ελληνικό θέατρο.

Οι παραστάσεις γίνονταν πιο περίτεχνες και υπήρχε ανταγωνισμός ανάμεσα στις συντεχνίες. Μπροστά στο κοινό υπήρχαν διακοσμημένες εξέδρες, οι «οίκοι», τοποθετημένες κυκλικά, ημικυκλικά ή σε ευθεία γραμμή αντιπροσωπεύοντας διαφορετικούς τόπους. Τα έργα έλεγαν ιστορίες από τη δημιουργία του κόσμου μέχρι τη Δευτέρα Παρουσία. Ακόμα κι έξω απ'την εκκλησία, όλα τα έργα, σκοπό είχαν να διδάξουν το δρόμο της αρετής και την αποφυγή του κακού. Τέτοια έργα ήταν «Η μεταστροφή του αποστόλου Παύλου», «Το μυστήριο της παλαιάς Διαθήκης», κ.α. Υπήρχαν και κωμικά στοιχεία με μεγαλύτερο κωμικό χαρακτήρα τον Σατανά. Η μουσική ήταν οργανική ή φωνητική. Σατυρικές σκηνές υπήρχαν σε έργα όπως «Το πασχαλινό Δράμα του Ρεντέντιν» ή το «Πασχαλινό Δράμα της Βιέννης». Εκτός από τα βιβλικά δράματα υπήρχαν και τα δράματα των Αγίων. Τον 12ο αι. έχουμε το «Δράμα της Αγίας Αικατερίνης». Στη Γαλλία έχουμε το «Δράμα του Αγίου Νικολάου» του Ζαν Μποντέλ. Μέσα στο έργο υπάρχουν οι σταυροφορίες και το μακελειό των χριστιανών. Τον 13ο αιώνα έχουμε «το Θαύμα του Θεόφιλου» του Ρύτμπεφ όπου ο Θεόφιλος πουλά την ψυχή του στο διάβολο, μετανιώνει, προσεύχεται στην Παναγία και βρίσκει βοήθεια.

Τα σπουδαιότερα ήταν «Τα Θαύματα της Παναγίας», σειρές από διάφορα δράματα, εξωθησκευτικά στο μεγαλύτερο μέρος τους, όπου οι δραματουργοί έπαιρναν ένα ρεαλιστικό ή ρομαντικό θέμα και πρόσθεταν στο τέλος ένα θαύμα της Παναγίας.

Ενώ τα μυστήρια έδιναν το στοιχείο της ανωτερότητας, τα θαύματα έδειχναν στους ανθρώπους τον τρόπο της θεατρικής έκφρασης σε θρύλους και οικογενειακές στιγμές.

Ένα άλλο δραματικό είδος που αναπτύχθηκε τον μεσαίωνα ήταν η «ηθικολογία». Τα πρόσωπα του είδους αυτού είναι αφηρημένες μορφές, όπως η αρετή και η κακία, η υποκρισία, η αίρεση, η ειδωλολατρία και η συναγωγή. Αντιπροσωπευτικό έργο του είδους είναι ο «Καθένας». Η ηθικολογία είναι ο κρίκος που ενώνει το μεσαιωνικό θέατρο με το νέο. Η συμβολή του μυστηρίου για το θέατρο ήταν πολύ σημαντική. Το θρησκευτικό έργο έφτασε στη μεγάλη εξέλιξη το 14ο αιώνα. Για την παρακμή του, τον 15ο αιώνα, συνέβαλε το θέατρο της Αναγέννησης. Το 17ο αιώνα ο Βιτζέντζος Κορνάρος γράφει τη «Θυσία του Αβραάμ». Από το 1586 βέβαια υπήρχε ο «Ισαάκ» του Γκρότο, αλλά ο Κορνάρος έδωσε έμφαση στο ανθρώπινο στοιχείο. Έχουμε να κάνουμε με την ανεξερεύνητη επιταγή του Θεού και τη στάση του δυνατού και γεμάτου πίστη Αβραάμ.

Το μεσαιωνικό θέατρο χαρακτηρίστηκε πρωτόγονο και απλοϊκό και ίσως αυτό ίσχυε όταν τα δρώμενα γίνονταν στις εκκλησίες από ηθοποιούς-ιερείς. Αυτό σταμάτησε όμως όταν τα έργα βγήκαν από τους ναούς, άρχισαν να παίζονται από ερασιτέχνες ηθοποιούς με υποκριτικές και φωνητικές δυνατότητες, δείχνοντας μας ότι οι παραστάσεις ήταν πολύπλοκες και απαιτητικές και οι ηθοποιοί τα έβγαλαν πέρα και με τα πιο δύσκολα αποσπάσματα. ✍

(Η Άρτεμις Αποστολοπούλου
είναι ηθοποιός και θεατρολόγος)

Βιβλιογραφία:

- *Αλλαρντάς Νίκολ "Παγκόσμια Ιστορία θεάτρου"*
- *Φύλις Χάρτνολ: "Ιστορία θεάτρου"*
- *Στυλιανού Αλεξίου "Η άνοηση της Κρητικής λογοτεχνίας"*